

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

BERENTE ANIKÓ

**A szegedi boszorkányperek (1726–1744) jegyzői
Történeti dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálat**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Németh T. Enikő, az MTA doktora, egyetemi tanár

Magyar nyelvészet alprogram

Programvezető: Dr. Forgács Tamás, az MTA doktora, egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Németh Miklós, PhD, egyetemi docens

Szeged, 2021

A dolgozat témaválasztása

Az értekezés az 1726 és 1744 között keletkezett szegedi boszorkányperes ügyeket rögzítő jogi-közigazgatási dokumentumok történeti dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálatát mutatja be. A boszorkányperes szövegeit a nemzetközi – és a magyar – szakirodalom is beszélt nyelven alapulónak vagy beszélt nyelvhez kapcsolódónak tartja (Varga 2018). Az ilyen típusú iratok több szempontból is értékesek: ahogy Gréczi-Zsoldos (2007: 37) rámutat, a történeti anyag a tanúk nyelvhasználatán kívül adatokat szolgáltathatnak a jegyzők tanult nyelvéről, a regionális normáról, az írnokok anyanyelvjárásáról. Vizsgálható bennük továbbá a tanú anyanyelve, kétnyelvűsége, a további személyekre, illetve a nyelvi környezetre vonatkozó információk, a szociolingvisztikai változók, a területi nyelvváltozatok (Szentgyörgyi 2014: 222–3).

A dolgozat elméleti kerete

A dolgozat elméleti kerete a történeti szociolingvisztika, amely azt vizsgálja, hogy a múltban az emberek milyen nyelvi döntéseket hoztak a nyelvhasználat során, és hogy mely tényezők befolyásolták ezeket a választásokat (Hebda 2014: 238–9). Mind a szinkrón, mind a diakrón szociolingvisztika központi fogalma a nyelvi változó; a vizsgálatba egyetemes és táji változókat vontam be. Az előbbieket rendelkezik olyan nemstandard változattal, amely a teljes magyar nyelvterületen előfordul, míg az utóbbiak esetében a nemstandard változat nem fordul elő általánosan az egész magyar nyelvközösségben (Bodó 2014: 273). Mindehhez természetesen felhasználom a történeti dialektológia és a klasszikus nyelvtörténeti kutatások eredményeit is. A változók kiválasztásában a *MDial.* (2003), Papp (1961), E. Abaffy (1965), Gréczi-Zsoldos (2007), Németh (2004) munkái voltak leginkább a segítségemre.

Az adatok gyűjtésében és bemutatásában a viszonyítási alapom alapvetően a mai köznyelv vagy nyelvi sztenderd, hiszen a dialektológiában gyakorta követett eljárás a nyelvjárásoknak kontrasztív módon, a köznyelvhez való viszonyítással történő differenciatív bemutatása (Kiss 2009: 18). A forrás történeti jellegéből kiindulva fontos azonban, hogy az egyes szinkrón leírások mellett a hagyományos nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti megállapításokat összegző munkákat is felhasználjam, illetve szükséges a forrás ismeretéből fakadó nyelvi pótkompetenciára (Forgács 1993) való támaszkodás is. Mindemellett a pótkompetencia kialakításában fontos szerephez jutott a dél-alföldi nyelvjárási régió, azon belül pedig a kiskunsági nyelvjárás ismerete is, amely az anyanyelvjárásom.

A dolgozat főbb céljai

A középmagyar kor igen gazdag forrásanyaggal rendelkezik, és noha egyre több, különböző megközelítést alkalmazó nyelvészeti vizsgálat foglalkozik az e korszakban keletkezett iratokkal, az újabb elemzések eredményei adalékokat szolgáltatnak az eddigi nyelvészeti ismereteinkhez. Az elemzés egyik fő hozadéka az lehet, hogy a korpusz részletes vizsgálatával hozzájárul a 18. századi nyelvhasználat egy szegmensének leírásához, ugyanis az említett időszak nyelvi feltárása még hiányosnak tekinthető. A nyelvi leírás támpontot nyújthat a jövőbeli kutatások számára, egyfajta fogódnót biztosítva a történeti anyagokkal kapcsolatban, hiszen így nemcsak a jelenkori sztenderd nyelvváltozatra vagy egy bizonyos nyelvjárás jellemzésére lehet támaszkodni.

Az értekezés a nyelvi elemzésen túl a felhasznált forrás betűhű szövegközlését is tartalmazza (Függelék), amelyet reményeim szerint a későbbi nyelvészeti kutatások is fel tudnak használni.

A dolgozat arra is rávilágít, hogy a periratok rendkívül összetettek, és pl. nemcsak a tanúkihallgatások tartalmi és nyelvi megformáltsága vizsgálható bennük, hanem a történeti dialektológia és történeti szociolingvisztika számára is értékes megállapítások tehetők. Az elemzés Németh korábbi munkájához (2004) is kötődik mind idő-, mind térbelileg, hiszen a szegedi városi tanács ránk maradt első jegyzőkönyve (1717–23) vizsgálatának egyfajta folytatását biztosítja.

A Szeged történetével foglalkozó irodalom többször említi, hogy a 18. század elején más területekről érkezhettek a jegyzők a városba (ehhez ld. részletesebben 3. A szegedi jegyzőség hivatala a 18. század elején), a jegyzők anyanyelvjárásának meghatározására tett kísérlettel pedig a fentebbi kijelentés pontosítható, árnyalható.

A nyelvészeti vizsgálat céljainak részletesebb kifejtése

1. Az első célom az volt, hogy a dokumentumok **lejegyző kezeit elkülönítsem paleográfiai és nyelvi szempontból**. Utóbbihoz Haader (1998) kódexkezek elkülönítésében alkalmazott nyelvi elemzési módszerét használtam fel. Az elkülönítéshez a hangjelölésre, helyesírásra, sorvégi elválasztásra, javításokra és a nyelvjárási képre vonatkozó jellemzőket emeltem ki, a rövidítésekkel kiegészítve. Az előbbi szempontok alapján végzett elemzés megerősítheti a paleográfiai osztályozás helyességét, amely a bizonytalan besorolású dokumentumok esetében válik különösen fontossá. A módszer alkalmazása bizonyíthatja, hogy nemcsak a kódexek, vagy

újabbán a misszilisek (Kocsis 2020) esetében, hanem a jogi-közigazgatási környezetben keletkezett iratok esetében is sikeresen alkalmazható.

2. További célom az volt, hogy kiderítsem, **kikövetkeztethető-e** az adatok alapján a különböző **kezek anyanyelvjárása**? Ahogy egy korábbi vizsgálatomban (Berente 2017) megállapítottam, a nyelvjárási jelenségek alapján a 4. kéz minden valószínűség szerint a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régióból érkezhetett Szegedre, így joggal merült fel a többi kéz esetében is, hogy megkísérlejem behatárolni az anyanyelvjárásukat.

3. Ebben az időszakban már spontán sztenderdizációs törekvések is felfedezhetők, azaz a jegyzők gyakran nem a valódi beszédanyagot rögzítették, hanem azoknak a saját (feltételezhető) normájukhoz igazított változatát (Németh 2004: 34). Így arra vonatkozóan is következtetések vonhatók le, hogy **a jelenségek között** voltak-e olyanok, és mekkora arányban, amelyek **általánosnak tekinthetőek** több írnoknál is, illetve hogy voltak-e olyan (ma) nyelvjárásinak tekinthető jegyek, **amelyek illeszkedtek ebbe a normarendszerbe**.

4. Az iratok jellege miatt **más nyelvhasználók nyelvváltozatának vizsgálati lehetősége** is felvetődik. A tanúvallomásokban, önvallomásokban rögzített megnyilatkozások szó szerinti lejegyzése iránti igény már a 18. században is felmerülhetett, de azt nem tudjuk, hogy ez valóban ennek megfelelően történt-e. Kérdéses, hogy az írnok írás közben az elhangzott megnyilatkozásokon formailag és/vagy tartalmilag vajon változtatott-e, és ha igen, milyen mértékben. Így a következtetések természetesen mindig csak kellő óvatossággal tehetők meg.

A dolgozat felépítése

Az értekezés két fő egységből áll, a korpusz magyar nyelvű iratainak betűhű kiadásából és az ez alapján elvégzett nyelvészeti elemzésből. A nyelvészeti vizsgálat hét nagy fejezetet ad közre. Az első fejezet az elméleti keretet, az elemző módszert, a viszonyítási alapot és a vizsgálatba bevonható kulcsjelenségeket taglalja. A második fejezet magáról a korpuszról ad számot: bemutatom a szegedi iratokat, az iratokban megtalálható aláírásokat, illetve kitérek az eddig nyomtatásban megjelent szövegközlésekre, és a saját munkámban felhasznált átírási elvekre is. A harmadik fejezet áttekinti a 18. századi szegedi jegyzőség hivatalát, illetve bemutatja egyrészt azokat az előzetesen paleográfiaiailag csoportosított magyar nyelvű iratokat, amelyeket névhez társított kezekhez rendeltem (1–7. kéz), másrészt azokat, amelyek esetében egyáltalán nem állapítható meg a lejegyző személye (8–14. kéz).

A következő, negyedik fejezet a kezek jellemzésében a nyelvi szempontokat tartalmazza. Ezek alkalmazására azért volt szükség, mert paleográfiai szempontból nem mindig lehet biztosan eldönteni, hogy a kéziratok elkészítői azonosak vagy különbözőek-e. Egy kéz írása önmagán belül sem mindig azonos, és két különböző kéz is hasonlíthat a megtévesztésig egymásra (Haader 1998: 64). A szempontok közül először azokat tekintetem át, amelyek várhatóan kisebb bizonyító erővel rendelkeznek a kezek elkülönítésében.

A szövegtagolás szempontja a kezek identifikálásában kis szerepet tölt be, hiszen a lejegyzések felépítése a dokumentumtípustól függően is többféleképpen valósulhat meg. A tanúvallomások, vallomások néhol hasábos formát mutatnak (bal oldalon a kérdések, jobb oldalon a válaszok), máshol az ítéletekhez hasonlóan „folyószövegben” íródtak. Utóbbi esetben a tanúvallomások mindig új bekezdésben kaptak helyet; a vallomás elején latin nyelven a tanú legfontosabb adatai kezdődnek. Mivel az ügyekhez szorosan kapcsolódó feljelentés vagy a misszilisek lejegyzőihez csak egy-egy dokumentum tartozik, ez a szempont esetükben sem lehet mérvadó. A szövegtagoláson belül a központosítás is érdekes lehet, ám ez leginkább akkor rendelkezik bizonyító erővel, ha a jelölés egyedibbnek tűnik – ám az általam vizsgált irategyüttes általánosságban nem mutat kirívó eseteket. Ami a rövidítéseket illeti, a különféle megoldások, ha azok szintén egyeditőnek hatnak, adalékokkal szolgálhatnak a kezek elkülönítéséhez.

A következő szempont, amely szintén kis bizonyító erővel rendelkezik, a javításokra vonatkozik. A korpuszban nem annyira a javítások minősége, módja, hanem inkább ezek megléte vagy hiánya az érdekes. Ha például a javítások száma kicsi, vagy éppen ellenkezőleg, kirívóan sok szerepel, a kézhez tartozó iratokat ez is összekapcsolhatja. Ugyanakkor néhány esetben egyes iratok összehasonlításakor olyan javítások is bemutatathatóak, amelyek nyelvjárási szempontból fontosak, erre részletesebben egy önálló fejezetben térek ki (6. A fogalmazványok és a másolati/tisztázati példányok összehasonlítása).

A sorvégi elválasztást is megvizsgáltam, hiszen esetében szintén számítanak a ma nem jellemző, egyedi jelölések. Ezek nagyobb bizonyító erőt képviselnek azoknál az iratoknál, ahol több kéz munkája is felfedezhető, vagy ahol a paleográfiai besorolás bizonytalan. Az eddig taglalt szempontok sokszor nem a kezek elkülönítésében játszottak szerepet, sokkal inkább a jegyzők tudatosságáról szolgáltatottak információt.

A felsorolt szempontok közül a legnagyobb segítséget a hangjelölés, helyesírás és a nyelvjárási kép biztosította. A hangjelölés esetében a forrásadottságoknak megfelelően utaltam arra, hogy a lejegyző a különböző hangokat milyen grafémákkal jelölte, mindig a leggyakoribb

használatával kezdve, a kevésbé jellemzők felé haladva. A nyelvjárási jelenségek kapcsán pedig az 1.3. Vizsgálati módszer, vizsgálandó jelenségek, adatbemutató alfejezetben feltüntetett jegyeket tekintetem irányadónak. Az egyetemes változók köréből az illativusi *-bV* és inessivusi *-bVn* ragokat (Lanstyák–Szabó Mihály 1998), az ablatívuszi határozóragokat (elativus: *-bVI*; ablativus: *-rVI*, delativus: *-tVI*), illetve még a sociativust (*-stVI*) választottam ki, mivel nemstandard változataik a magyar nyelvterület jelentős részén elterjednek tekinthetők (erről árulkodnak az MNyA. megfelelő térképlapjai is). A táji változók közül elsőként a magánhangzókra kitérve

- az illabiális-labiális megfelelések közül az *ë ~ ö*, *i ~ ü*, *í ~ ű*,
- a labiális-illabiálisok köréből pedig az *ö ~ ë*, *ő ~ e/é*, *ü ~ i* és *ű ~ í* eseteit mutattam be.

Ezután a zártság tekintetében

- az *i ~ ë*, *í ~ é*, *u/ú ~ o/ó*, *ü/ű ~ ö/ő*, *o ~ a*,
- majd az *ë ~ i*, *é ~ í*, *o/ó ~ u/ú*, *ö/ő ~ ü/ű*, *a ~ o* váltakozás adatait vettem sorra.

A nyelvjárási elemzés következő alfejezete a mássalhangzók váltakozásait mutatta be, mégpedig

- az *l*, *n* palatalizálódó és a főnévi igenév képzőjének *-nyi/-nya* megvalósulásait, illetőleg
- az *ly*, *l + j* helyén jelentkező *ll*-ező, az *ny* helyén található *n*-ező példákat.

Ezeket kívül további olyan jegyeket is megvizsgáltam, amelyek a mai sztenderd íráshasználatban nem, de élőszóban gyakran jelentkezhettek: ilyen például az *l* kiesése vagy a hiátus kitöltése. Ugyanakkor az *l* kiesés ellentétére, vagyis az *l* betoldására is vannak példák, így ezeket is szükségesnek tartottam összegyűjteni. Végezetül utaltam olyan további jelenségekre is, amelyek nem mindegyik lejegyző kéznél fordultak elő, mégis az adott kéz esetében információval szolgálhattak vagy a jegyzővel vagy a tanúval kapcsolatban (ilyen például a *v* nem hasonulása a *-val*, *-vel* határozórag esetében).

A 14 kéz jellemzésében azonos szerkezetben mutattam be a tulajdonságaikat: elsőként a hangjelölés, helyesírás, rövidítések, elválasztás, javítások jellemzése, majd a nyelvjárási kép következett, amelyen belül külön bemutattam a magánhangzókat, majd a mássalhangzókat érintő váltakozásokat. Végül az adatok fényében megkísértem behatárolni a jegyző anyanyelvjárási régióját, kitérve arra is, ha felmerült a lehetősége, hogy egy-egy esetben talán a tanú/vádolt nyelvhasználatára utaló elemről van szó.

Az ötödik fejezet a forrás általánosabb nyelvi jelenségeit foglalja össze. A dolgozat harmadik céljának megfelelően itt azt térképeztem fel, hogy mely szuffixumok és lexémák azonos változatai azok, amelyek több jegyzőnél is megtalálhatóak, melyek képezhették az írni norma részét (5.1. Fonológiai, morfofonológiai jelenségek). Ilyen lehetett többek között például az *üdő*, *szerént*, az *-ít* képző nyíltabb magánhangzós alakváltozata stb. További két alfejezetben részletesebben kitértem még az inessivusi, illativusi, valamint az ablatívuszi irányú határozóragokra is. A *-bV*, *-bVn* esetében az adatok azt mutatták, hogy a lejegyzésekben mind az inessivusi, mind az illativusi funkcióban a nazálissal végződő rag szerepelt az esetek döntő többségében (98% és 99%). A *-bVl*, *-rVl*, *-tVl* kapcsán az derült ki, hogy az írott forrásban a ma nyelvjárásnak tartott zártabb magánhangzós alakváltozatok érvényesültek 96%-ban.

A következő, hatodik fejezet a fogalmazványok és a másolati/tisztázati példányok összehasonlítását tartalmazza. Az iratok összevetésében azt a kérdéskört vizsgáltam, hogy egy-egy, nyelvjárásnak vagy éppen a sztenderdnek megfelelő elem esetében a másoló tett-e bármilyen módosítást, a változtatás milyen irányú volt, és ebből következtethetünk-e arra, hogy milyen lehetett a jegyzők normafelfogása. Ezután következik az utolsó, hetedik fejezet, amely a dolgozat összefoglalását adja, valamint rövid kitekintést nyújt.

A dolgozat eredményei

Az 1. célnak megfelelően a szegedi boszorkányperes iratok lejegyző kezeit igyekeztem egymástól megkülönböztetni. Ehhez előzetesen paleográfiai szempontból készítettem el egy csoportosítást. Néhány esetben a kézíráshoz csak egy irat tartozott (2., 3., 7., 9., 13. kéz). A többi esetben egy-egy kézíráshoz többet is társítottam. A 4., 8., 9., 11., 14. kéz elkülönítésében különösebb bizonytalanság nem merült fel. Az 5., 6., 10. és 12. kéz esetében azonban néhány dokumentumot tekintve a paleográfiai csoportosítás bizonytalannak volt tekinthető. A csoportosítás helyességének megállapításához a nyelvi szempontrendszer alkalmazása (főleg a hangjelölés, helyesírás, de különösképpen a nyelvjárási kép megállapítása) megerősítette a paleográfiai osztályozás helyességét, vagyis a bizonytalan besorolású dokumentumok esetén nem volt szükség a paleográfiai rendszerezés módosítására. A vizsgálat során az is megerősítést nyert, hogy a komplex módszer alkalmazása nemcsak a kódexek vagy misszilisek, hanem a hivatalos regiszterbe tartozó iratok lejegyzőinek elkülönítésében is eredményesnek tekinthető.

A dolgozat 2. célja az volt, hogy kiderítsem, megállapítható-e a lejegyző kezek anyanyelvjárása. Az 1., 2. és 8. kéz esetében vélhetően a dél-alföldi nyelvjárási régió feltételezhető, a 3. kéz palóc származású lehetett. A legkönnyebben a 4. kéz esetében lehetett következtetéseket tenni, ugyanis az adatok együttesen a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-

dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régióra utaltak. Az 5., 6. és 7. kéz esetében ugyan jóval kevesebb adat állt rendelkezésre, mint a 4. kéznél, de úgy tűnik, esetükben is felmerülhet a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió. A 10., 11., 12. kezek olyan tanúk vallomásait jegyezték le, akikről a leírásokból is kiderül, hogy biztosan nem szegedi vagy környékbeli származásúak voltak. A korszakban – ahogy Benkő is írja (1957: 84–5) –, éppen az országon belüli elvándorlás miatt erőteljesebben jelentkezhetnek a nyelvjáráskeveredés hatásai is, így a 10., 11., 12. kéz esetében az anyanyelvjárás meghatározása lényegesen nehezebbnek bizonyult. A 10. és 11. kéz kapcsán a dél-alföldi nyelvjárási régió is felmerült, de összességében talán mégis inkább – közelebbi meghatározás nélkül – valamely dunántúli terület lehet a jegyzők származási helye. A 12. kéz kapcsán az adatok alapján a palóc és – szintén – a dunántúli területek jöttek számításba. Összességében úgy tűnik, a Dunántúl északi, talán éppen a palóc régióhoz közelebb eső részéről származhatott az írnok. A 13. kéz kapcsán az előző három írnokkal ellentétben, éppen a kevés adat okozott nehézséget a jegyző anyanyelvjárásának meghatározásában: egyes jegyek utalhatnak a dunántúli, a palóc és a Tisza-Körös vidéki területekre is, ám pontosabb megnevezésre nem vállalkoztam. A 14. kéznél szintén kevés nyelvjárási jelenség dokumentálható. Itt is felmerülhet a dél-alföldi nyelvjárási régió, de az itt jellemző *ö*-zés egyáltalán nem szerepel az adatok között. Egy szó a Nyitra-vidékre is utalhat, de egyetlen adat alapján nem vonható le biztos következtetés. A 9. kéz volt az egyedüli, amelynél egyáltalán nem tudtam nyelvjárási régiót feltüntetni, hiszen a csupán pár soros lejegyzés alapján ez nem határozható meg.

A dolgozat harmadik célja az volt, hogy kiderüljön: a 18. századi korpuszban vannak-e olyan jelenségek, amelyek általánosabb előfordulásúnak tekinthetők, másrészt melyek voltak azok a ma nyelvjárásnak tekintett jegyek közül, amelyek illeszkedtek ebbe a normarendszerbe, és melyek lehettek, azok, amelyeket jobbra kerültek. Ezek a kérdések azért is tekinthetők relevánsnak, mert ebben az időszakban már megindulhattak spontán sztenderdizációs törekvések is (Németh 2004). A 16. századi északkeleti deákok nyelvében jellemző *tött*, *lött*, *üdü* a 18. századi hivatalos dokumentumokban is a norma részét képezhették, és valószínűleg a *gyanó*, *föröszt*, *fördő*, *szerént* szavak is. Általánosabb jelenségként tűnik elő az E/3. birtokos személyjel *i* változata, a birtokos személyjel *-(j)uk ~ -(j)ük* nyíltabb formája (de a *-(j)ek* már inkább a nyelvjárási háttérre utalhat). A 16. századi északkeleti deákok nyelvváltozatában a *váras*, *aranyas*, *kénál*, *kéván* szavak a norma részét képezhették, a 18. századi boszorkányperek lejegyzőinél az adatok alapján ez már nem mondható el. Ugyanakkor a 16. századi deáki nyelvváltozatban jellemző *-ít* képző a 18. századi iratokban több jegyzőnél is *-ét* formában

jelent meg, így felmerül a lehetősége, hogy utóbbi az írnyi nyelváltozat részét képezte. Ugyanakkor mivel az *é*-zés leginkább a dunántúli területekhez köthető, és sok jegyzőnél éppen ezek merültek fel lehetséges származási helyként, így véleményem szerint a nyelvjárás kötődéstől sem teljesen függetleníthető a jelenség. Az *l* kiesésének kerülése feltehetőleg a kialakuló norma követelménye volt, ezt azonban nem mindegyik írnyknak sikerült betartania. A kiesést kompenzáló *l* betoldás gyakran ugyanazoknál a jegyzőknél bukkant fel, akiknél a kiesés is, ez arra utalhat, hogy a lejegyzésekben a beszélt és az írott nyelv közötti ingadozás és az írnyk bizonytalansága őrződött meg. A hiátus betöltését szolgáló mássalhangzók lejegyzése szintén elfogadott lehetett néhány írnyknál, ezek szintén a beszélt nyelvben jellemző megvalósulást rögzítik. A határozóragok közül a *-ban/-ben* illativusi és inessivusi funkcióban való majdnem teljesen egyöntetű használata szintén arra utal, hogy a dokumentumok lejegyzői törekedtek minél teljesebb körben ezt alkalmazni. Az ablatívuszi irányú határozóragok esetében a ma nyelvjárásnak tartott zártabb magánhangzós alakok jutottak érvényre, ám ez nincs így a multiplicativus és az allativus esetében: utóbbi kettő szinte mindig a mai sztenderd nyelvhasználatnak megfelelő módon jelentkezett. Annak ellenére, hogy számos *ö*-ző, *l*-ező stb. adat bukkant fel több írnyknál is, a mai sztenderdnek megfelelő alakokkal való összevetésből az tűnt ki, hogy ezek a jelenségek kerülendőnek számítottak. Ez alól talán csak a 4. kéz a kivétel, aki viszonylag sok nyelvjárás adatot szolgáltatott. Az ő esete világít rá arra a leginkább, hogy a különböző jegyzők normafelfogása is eltérő lehetett – egyesek jobban, mások kevésbé ragaszkodtak a feltételezhető szabályokhoz.

A dolgozat negyedik célja az volt, hogy utaljak arra, ha egy-egy jelenség kapcsán felmerül más személyek (tanúk, vádlottak) nyelváltozata is. Erre legnagyobb esély természetesen a vallomásokban van, de az nem tudható pontosan, hogy hogyan alakult a fej és kéz viszonya (Deme 1959) a lejegyzés során, vagyis csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Véleményem szerint az nyújthat ebben a dilemmában támpontot, ha egyrészt az összképet nézzük, vagyis a jelenségek összessége alapján mi lehet jellemző az írnyokra, másrészt azt, hogy van-e olyan adat vagy jelenség, amely nem felel meg az adatok alapján kirajzolódó jellemzésnek. Ebben az esetben felmerülhet az is, hogy a tanú nyelvhasználatának részeként tekinthető egy-egy elem, ha pedig tudható valamilyen információ a tanú származásáról illetően, az meg is erősítheti a jegyző nyelváltozatától való elkülönítést. Ez azonban nem tekinthető egzakt eljárásnak, hiszen a 18. század elején-közepén a nyelvjárások keveredésének hatásaival is számolunk kell, egy-egy jelenség több területen is elterjedt lehetett, és az ascendens módszer korlátai is nehezítik a kérdést. Ennek megoldásához talán érdemes lenne egyéb megközelítéseket is bevonni a

vizsgálatba (pl. grammatikai, pragmatikai jellemzők vizsgálata, Varga 2019). Ha ezen egyéb szempontok alapján a jegyző és tanú/vádlott nyelvhasználatának elkülönítése jobban megragadható lenne, a nyelvjárási jelenségek kapcsán is biztosabb megállapításokat lehetne tenni.

A dolgozat azonban közel sem ad mindenre választ. Számos olyan kérdés tisztázatlan maradt, amelyek vizsgálatával a boszorkányperekről további jellemzők mutathatók be. Az iratokban nagyon gyakran felbukkant az *e'* jelölés, amely az 1., 3. és 13. kéz kivételével mindegyik lejegyző szövegeiben megtalálható. A jelölés esetében nem zárható ki, hogy csupán esztétikai jelentősége van (pl. abszolút szóvégen), ugyanakkor számos olyan eset adatolható, ahol felmerült annak a lehetősége, hogy a zárt *ë* jelöléséről van szó. Ennek tisztázása azonban további vizsgálatot igényel, ehhez a továbbiakban érdemes lenne más területekről származó anyagokat bevonni, illetve a találatokat összevetni más kutatások részeredményeivel. Mivel a dolgozat alapcéljait leginkább a hangtani szint elemzése szolgálta, így ennek bemutatására koncentráltam, ugyanakkor ezen túl további sajátosságok is vizsgálhatók: névszótövek, igetövek, a számbeli egyeztetés vagy annak hiánya, a 6. fejezetben csak megemlített *-á/-é* és *-t/-tt* múlt időjeles szerkezetek, illetve ezek funkciói, a különböző mellékmondatok.

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet 1965: *Sopron megye nyelve a XVI. században*, Budapest, Akadémiai
- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Bodó Csanád 2014: Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában, *Magyar Nyelv*, 110: 3., 266–84.
- Deme László 1959: *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*, Budapest, Akadémiai
- Forgács Tamás 1993: Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 35: 17–23.
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2007: *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*, Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár
- Haader Lea 1998: Azonos? Különböző? Nyelvi támpontok kódexkezek elkülönítésében, in: Hajdú Mihály – Keszler Borbála szerk.: *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*, Budapest, ELTE Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, 64–68.

- Hebda, Anna 2014: Phonological variables, in: Hernández-Campoy, Juan Manuel – Conde-Silvestre, Juan Camilo: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley Blackwell, 237–252.
- Kiss Jenő 2009: Elméleti deficit a dialektológiában?, in: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila: *Nyelvelmélet és dialektológia*, PPKE BTK, Piliscsaba, 15–28.
- Kocsis Zsuzsanna 2020: *Kora újkori levélírnokok: Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest
- Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1998: Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban, in Sándor Klára szerk.: *Nyelvi változó – nyelvi változás*, JGyTF Kiadó, Szeged, 99–133.
- Mdial. = Kiss Jenő szerk. 2003: *Magyar Dialektológia*, Osiris, Budapest
- MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Németh Miklós 2004: *Nyelvjárás, beszélt nyelv és sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*, Budapest, Akadémiai
- Papp László 1961: *Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában*, Budapest, Akadémiai
- Szentgyörgyi Rudolf 2014: Kétnyelvűség a középmagyar kori boszorkányperekben, in: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva szerk.: *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perpektívák I–II.: XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, I.: 222–226.
- Varga Mónika 2018: Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák, *Magyar Nyelv* 114: 2, 185–200.
- Varga Mónika 2019: *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*, Doktori értekezés. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola (Online elérhető 2021. 05. 25-én: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50349/dissz_Varga_M%C3%B3nika_nyelvtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

A disszertáció témájához köthető publikációk

1. Berente Anikó 2015a: Adalékok a *-ban/-ben, -ba/-be* késő középmagyar kori használatához, in: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII.*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 7–17.
2. Berente Anikó 2015b: A szegedi boszorkányperek néhány határozóragjáról, in: P. Kocsis Réka – Szentgyörgyi Rudolf szerk.: *Anyanyelvünk évszázadai 1.: Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2014. június 20-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék, 31–36.
3. Berente Anikó 2016: Az *ő*-zés jelensége a szegedi boszorkányperekben, in: Bagyinszki Szilvia – P. Kocsis Réka szerk.: *Anyanyelvünk évszázadai 2.: Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2015. június 12-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék, 29–40.
4. Berente Anikó 2017a: Nyelvjárási jelenségek vizsgálata a szegedi boszorkányperek egyik írnokának irataiban, in: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 7–22.
5. Berente Anikó 2017b: A szegedi boszorkányperek négy írnokának nyelvi adatai, in: Ludányi Zsófia szerk.: *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017: XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 4–16.
6. Berente Anikó 2019: *A szegedi boszorkányperek új kiadásáról*, in: Haader Lea – Juhász Dezső – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf – Terbe Erika – Vladár Zsuzsa: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III.*, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 48–53.
7. Berente Anikó 2019: Észak-magyarországi és nyugat-dunántúli boszorkányperek beszélt nyelvi adatai, in: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X.*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 33–45.

A disszertáció témájához kapcsolódó előadások

1. *Morfológiai változók megjelenési formái a boszorkányperekben*, Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában, Universitát Wien, Finno-Ugristik, Bécs, 2019. szeptember 5–6.
2. *A felvidéki és dunántúli boszorkányperек beszélt nyelvi adatai*, A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X., SZTE BTK, Szeged, 2018. október 17–18.
3. *A szegedi boszorkányperек betűhív kiadásának elvei*, XIII. Kari Doktorandusz Konferencia, SZTE BTK, Szeged, 2018. június 20.
4. *A szegedi boszorkányperек iratainak új kiadásáról*, III. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet konferencia, ELTE BTK, Budapest, 2017. november 16–17.
5. *A szegedi boszorkányperек jegyzőiről*, XII. Kari Doktorandusz Konferencia, SZTE BTK, Szeged, 2017. június 22.
6. *A szegedi boszorkányperек négy írnokának nyelvi adatai*, XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017. február 3.
7. *Nyelvjárási jelenségek vizsgálata egy hivatalos regiszterbe tartozó iratcsoportban*, A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX., SZTE BTK, Szeged, 2016. április 27–28.
8. *Az ő-zés jelensége a szegedi boszorkányperekben*, II. Anyanyelvünk Évszázadai Nemzetközi Hallgatói Konferencia, ELTE BTK, Budapest, 2015. június 12.
9. *A szegedi boszorkányperек ablatívuszi irányú határozóragjairól*, I. Anyanyelvünk Évszázadai Nemzetközi Hallgatói Konferencia, ELTE BTK, Budapest, 2014. június 20.
10. *Adalékok a -ban/-ben, -ba/-be középmagyar kori használatához*, A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII., SZTE BTK, Szeged, 2014. április 3–4.

Ismeretterjesztő előadás

„s. v. hátúlyáttis meg csókolta, és tánczóltáb[an] az mondotta...” *Latin mentegetőző formulák a szegedi boszorkányperekben*, Kutatók Éjszakája, SZTE BTK, Szeged, 2018. szeptember 28.